

Samuel Fleischacker, *To αγαθό και τα ιερά κείμενα. Η αποκάλυψη ως οδηγός του βίου..*, μτφρ. Διονύσιος Δρόσος, Αθήνα, Άρτος Ζωής, 2018, σ. 360.

«Το αγαθό και τα ιερά κείμενα. Η αποκάλυψη ως οδηγός του βίου» ή αγγλιστί “The Good and the Good Book. Revelation as a Guide to Life” είναι το πρώτο βιβλίο στα ελληνικά του καθηγητή φιλοσοφίας Samuel Fleischacker (Πανεπιστήμιο του Πλινίου, Σικάγο). Σκόπιμο κρίνουμε να αναφέρουμε ότι τα επιμέρους πεδία έρευνάς του είναι η ηθική και πολιτική φιλοσοφία, η φιλοσοφία της θρησκείας, ο Adam Smith και η ιστορία του φιλελευθερισμού, ο Διαφωτισμός στην καντιανή φιλοσοφία κ.ά.

Όλα τα παραπάνω επιτρέπουν στον Fleischacker να κάνει λόγο για ένα ομολογουμένως δύσκολο εγχείρημα: την συμφίλιωση ανάμεσα στην παράδοση και τον Διαφωτισμό. Ελπίζει έτσι σε έναν τρόπο κατανόησης της παραδοσιακής θρησκείας που θα ευνοεί την ανοιχτότητα, την ελευθερία και την ανθρώπινη πρόοδο. Όπως μας τονίζει, σκοπός του είναι όχι μόνο να δείξει ότι σε ένα πρόσωπο μπορούν να συνυπάρχουν η πίστη σε μια παραδοσιακή θρησκεία με τα διαφωτιστικά-φιλελεύθερα ιδεώδη, αλλά πολύ περισσότερο ότι αυτή ακριβώς η συνύπαρξη μπορεί να συντονίσει τις ηθικές και θρησκευτικές μας πρακτικές «πολύ καλύτερα».¹

Φυσικά, για να έχει μια επαρκώς τεκμηριωμένη θέση, ο Φλαϊσάκερ απαντά ανα-

¹ Fleischacker, ὥ.π., σ. 15.

λυτικά στο κατ’ εξοχήν ερώτημα τους της συζήτησης (και εποχής μας): «γιατί ένα λογικό πρόσωπο στον σύγχρονο κόσμο θα ονειρευόταν ποτέ ότι δικαιούται να υποθέσει πως η Τορά, ή οποιαδήποτε παραδοσιακή διδασκαλία ή κείμενο, είναι πράγματι εκ Θεού?» Χωρίς κάποιο τελεστίδικο επιχείρημα, η άποψη που διατρέχει αυτό το βιβλίο είναι ότι η θρησκευτική αφοσίωση δεν προκύπτει από κάποιο ορθολογικό επιχείρημα, αλλά εξαρτάται από μια μη ορθολογική πίστη ή εμπιστοσύνη που όμως ως επιλογή δεν είναι σε καμία περίπτωση παράλογη.²

Εισερχόμενοι στο χυρίως θέμα, χρειαζόμαστε την αποσαφήνιση βασικών όρων και εννοιών, ώστε να παρακολουθήσουμε απρόσκοπτα το βιβλίο. Αρχικά, «παραδοσιακή θρησκεία» είναι εκείνη που βασίζεται σε ένα κείμενο και μια παράδοση. Η «παράδοση» προέρχεται από το λατινικό “traditio” και μια θρησκεία της οποίας οι διδασκαλίες και οι πρακτικές παραδίδονται κατ’ αυτόν τον τρόπο ονομάζεται traditional (παραδοσιακή) θρησκεία. Σε αυτές εντάσσονται οι λεγόμενες «αβραμικές» θρησκείες (ιουδαϊσμός, χριστιανισμός, ισλάμ) και σε μικρότερο βαθμό οι παραδόσεις του Κομφούκιου, του Βούδα και του Λαο Τσε. Όλες αυτές οι «παραδοσιακές θρησκείες» αντιδιαστέλλονται προς τις ορθολογικές ή τις προσωπικές (New Age) θρησκείες.

Ωστόσο, ιερά κείμενα, επιβαλλόμενες τελετουργίες και κοινοτικές μορφές οργάνωσης των παραπάνω, φέρνουν σε αμηχανία τους μη θρησκευόμενους ή προ-

² Ο.π., σ. 23.

οδευτικούς πιστούς. Η επιστημονική και ιστορική αλήθεια υψώνουν πλήθος τείχη στα γεγραμμένα μας παλαιότερης εποχής. Δικαίως, κατά τον Φλαϊσάκερ, εφόσον η Τορά ή η Βίβλος, φερ' ειπείν, βρίθουν από ιστορικές ή επιστημονικές ανακρίβειες (π.χ. η Γη έχει ηλικία 6000 χρόνων). Κι όμως, αυτό δεν αποτελεί πρόβλημα, εφ' όσον κάνουμε χώρο σε μιαν «άλλη» αλήθεια, ουσιωδώς διαφορετική από την ιστορική και την επιστημονική.

Ο Φλαϊσάκερ κάνει εδώ ειδική μνεία σε μια ομάδα ανθρώπων που ονομάζει «νέους θρησκευόμενους ορθολογιστές».³ Η εν λόγω ομάδα προσπαθεί να συμφιλώσει την επιστήμη με την χαμένη της μεταφυσική ουσία. Έτσι, συνδυάζει την αποδοχή της θεωρίας της εξέλιξης με αποδείξεις περί υπάρξεως του Θεού. Ο συγγραφέας τηρεί τις αποστάσεις του και από μια τέτοια στάση: Ακόμη κι αν έχαμε στα χέρια μας επιστημονικώς αποδεκτά επιχειρήματα για την ύπαρξη του Θεού, τούτο δεν θα αρκούσε για να δικαιολογήσει την αφοσίωσή μας στον ιουδαϊσμό, τον χριστιανισμό ή το ισλάμ. Όστε, τί λογής είναι η «αλήθεια» αν όχι επιστημονική; Ο Φλαϊσάκερ παρατηρεί πολύ εύστοχα ότι σε αντίθεση με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, η Βίβλος ή ο Κομφούκιος δεν έχουν λεπτομερείς φυσικές και βιολογικές θεωρίες. Απουσιάζει από αυτά τα γραπτά επομένως κάθε αξίωση επιστημονικής ακρίβειας με σημερινούς όρους. Αντίθετα, σαν ξεκάθιρο στόχο έχουν να μας προσφέρουν κάποιο είδος ηθικής καθοδήγησης και μια άποψη περί Θεού. Και μό-

³ Ο.π., σ. 36.

νο τότε δεχόμαστε την καθοδήγηση αυτή, όταν έχουμε πειστεί για το ηθικό περιεχόμενό της.

Βέβαια, τούτο προϋποθέτει μιαν ορισμένη αντίληψη περί ηθικότητας. Τί ισχύει λοιπόν; Μαθαίνουμε τί είναι αγαθό από τα ιερά μας κείμενα ή έχουμε ήδη οικεία μιαν έννοια του αγαθού, όταν στρεφόμαστε σε αυτά; Και τα δυο, σύμφωνα με τον Φλαϊσάκερ. Είναι κοινός τόπος σήμερα ότι κάθε εποχή και κοινωνία διέθετε και διαθέτει ηθική. Αυτοσυντήρηση και ηθική διαπλέκονται στενά, αποτρέποντας έτσι την κοινωνική αναρχία ή/και την προσωπική έκθεση του υποκειμένου. Ιδιαίτερα σήμερα, θρησκευόμενοι και μη είναι γαλουχημένοι με ένα ηθικό λεξιλόγιο ήδη από την ανθρωπιστική κοινωνία στην οποία γεννιούνται. Τούτο επιτρέπει την σύγχλιση προσώπων και ομάδων σε πλήθος ηθικά θέματα μικρής ή μεγάλης κλίμακας, ίσως μάλιστα μεγαλύτερη από όλλες εποχές. Ωστόσο, ειδικά τα ηθικά θέματα που βρίσκονται στις περιοχές της ζωής και του θανάτου, είναι αμετάκλητα πολεμικά. Όσο κι αν προσπαθούμε να τις κρατάμε σε απόσταση, η διαχωριστική γραμμή μεταξύ ηθικής υπό την στενή έννοια [morality] και ηθικής υπό την ευρεία έννοια [ethics] είναι λεπτή.⁴ Και λεπτύνεται τόσο, όσο υπάρχει

⁴ «Ηθική υπό την στενή έννοια» - «Morality»: «τα ιδεώδη και οι νόρμες επί των οποίων μπορούμε να συμφωνούμε παρά τις διαφορές μας επί των εν γένει σκοπών». «Ηθική υπό την ευρεία έννοια» - «Ethics»: «οι ευρύτερες αξίες, που περιλαμβάνουν μαζί με την ηθικότητα τις θρησκευτικές, πολιτισμικές και αισθητικές δεσμεύσεις μέσω των οποίων

ένας τελικός σκοπός που δίνει νόημα και βάθος σε όλο τον βίο μας.

Για να απαντήσουμε λοιπόν στο ερώτημα που θέσαμε προηγουμένως, μόνο μέσω μιας ανεξάρτητης αἰσθησης ηθικότητας δύναται κάποιος να υποφιαστεί ότι ένα παραδοσιακό θρησκευτικό κείμενο είναι άξιο λόγου και προσοχής ή ακόμα και εκ Θεού. Η εξήγηση παραμένει εύκολη, θα μπορούσε να αντιτείνει κάποιος εδώ. Γιατί θα πρέπει η εμπιστοσύνη-πίστη σε ένα βιβλίο να μας οδηγήσει εγγύτερα στο νόημα του βίου μας από όσο η δική μας ανεξάρτητη λογική;

Αρχικά, θα πρέπει να συμφωνήσουμε ότι το ερώτημα περί του νοήματος είναι πανανθρώπινο. Όπως και το ότι κάθε μας απόφαση τροφοδοτείται από αυτό που ο καθένας θεωρεί ότι αξίζει – στο οποίο αποβλέπει καθολικά. Ο Φλαϊσάκερ λοιπόν επιχειρηματολογεί υπέρ μιας επιφυλακτικότητας απέναντι στις ακαθοδήγητες αισθήσεις μας και στην λογική μας. Έτσι, δεν θα ήταν λάθος να στοχαστούμε την δυνατότητα ύπαρξης ενός Πανάγαθου Όντος που ως εξωτερική πηγή παρέχει προϋποθέσεις για να συλλάβουμε τον αληθινό ή τον ύψιστο σκοπό μας.

Αν τώρα υποθέσουμε ότι διαθέτουμε μια γραφή ή διδασκαλία που φιλοδοξεί έχοντας ως πηγή αυτό το Ον, να μας διδάξει το ύψιστο αγαθό, οι επιλογές μας βρίσκονται στις παραδοσιακές θρησκείες. Και είναι γεγονός πως εξωτερικά αυτά τα κείμενα όπως της Βίβλου ή της Τορά αποφασίζουμε πώς να ζήσουμε εν γένει». Στο Fleischacker, δ.π., σ. 91.

είναι σκοτεινά και παράδοξα. Ταυτόχρονα όμως, είναι όχι ακατανόητα και σίγουρα ερμηνεύσιμα. Τα ίδια αυτά (ουσιωδώς απόχρυφα) κείμενα θέτουν έναν βασικό όρο ανάγνωσης-πρόσληψης και κατ' επέκτασιν συμπόρευσης με το ύψιστο αγαθό τους: εμπιστοσύνη και υιοθέτηση του τρόπου ζωής που προβάλλουν –μιαν ορισμένη ασκητική. Εν ολίγοις, θρησκευόμενοι είναι οι άνθρωποι που βλέπουν εαυτούς ως δεσμευμένους σε μια παράδοση, μια κοινότητα, μια ασκητική με ρίζα ένα κείμενο.

Το κλειδί εδώ είναι η ταπείνωση του εαυτού ενώπιον της σοφίας κάποιου άλλου. Με εξαίρεση τους προτεστάντες, οι υπόλοιποι χριστιανοί καθώς και οι άλλες παραδοσιακές θρησκείες εννοούν την ταπείνωση σε ουσιαστικά επίπεδα: Αφ' ενός απέναντι στο αγαθό Ον για το οποίο κάναμε λόγο, αφ' ετέρου σε έναν πνευματικό οδηγό-κοινότητα. Η πρόσληψη του αποκεκαλυμμένου κειμένου πρέπει να είναι κοινοτική, διότι πρέπει να διανοίγει μια οδό που μπορούν τα άτομα να την ακολουθήσουν μαζί με άλλους και διότι η ταπείνωση ενώπιον μιας κοινότητας είναι ο πλέον άμεσος και ισχυρός τρόπος να κατορθώνεται η ταπείνωση γενικότερα.⁵

Για την είσοδο ή την απομάκρυνση από μια ιδιαίτερη ερμηνευτική κοινότητα, κεφαλαιώδης είναι για τον καθένα η ατομική του κρίση για το τί συνιστά ορθή κρίση.

Τέλος, ο Φλαϊσάκερ ασχολείται με ζητήματα θρησκευτικής ποικιλομορφίας και το πώς οι φορείς τους δύνανται να φέρουν έ-

⁵ Ο.π., σ. 272.

να φιλελεύθερο πολιτικό πρόταγμα. Διαχρίνει την άσκηση του πλουραλισμού σε ανοχή και σεβασμό. «Ανέχομαι» χάποιον ή κάτι δεν ισοδυναμεί με σεβασμό προς αυτόν ή αυτό. Όμως «σέβομαι» ισοδυναμεί με το ότι θαυμάζω και διαχρίνω χαρακτηριστικά από τα οποία μπορώ να διδαχθώ. Εννοείται ότι πολιτικά δεν είναι αμελητέο το κατόρθωμα της ανεκτικότητας έναντι μιας θρησκείας που κατά τα άλλα περιφρονώ. Πολλά μέρη πάνω στη Γη θα ήταν αναμφίβολα πιο ειρηνικά, αν ζούσαν με βάση την ανεκτικότητα. Όσο για το ζήτημα του σεβασμού, τούτο εξετάζεται από πρίσματα: κατά πόσο μπορεί να συμβαδίσει με μια θρησκευτική πίστη και κατά πόσο είναι εφικτό πολιτικά.

Ως προς το πρώτο, θα ξεχωρίσω την θέση του «περιεκτισμού» [inclusivism], η οποία είναι αφ' ενός μετριοπαθής, αφ' ετέρου μπορεί να με βρει σύμφωνο σαν χριστιανό. Σύμφωνα με αυτήν, ένας υπέρτατα αγαθός Θεός αγάπης δεν θα μπορούσε να αφήσει ένα τόσο μεγάλο πλήθος ανθρώπων να φτάσει σε εντελώς εσφαλμένες ή κακές πίστεις περί αυτού, επομένως ο πυρήνας (ή στοιχεία) των δικών μου θρησκευτικών πεποιθήσεων θα πρέπει να εμφανίζονται και σε άλλες παραδόσεις.⁶ Σε παρόμοια διάθεση, ο Φλαϊσάκερ επικαλείται ως Εβραίος χωρία της Παλαιάς Διαθήκης σημαντικά ως προς τον «περιεκτισμό», εφόσον δείχνουν τον Θεό να επισημαίνει στους Ισραηλίτες πως έχει διαθήκες και με άλλους λαούς.⁷

⁶ Ο.π., σ. 286.

⁷ Ο Κύριος λέει: «Μήπως νομίζετε, Ισραηλίτες, ότι στα μάτια μου είστε καλύτεροι απ' τους

Ως προς το δεύτερο, ο συγγραφέας έχει προσκομίσει πράγματι πολλά επιχειρήματα που ευνοούν τον σεβασμό καινωνικοπολιτικά. Τα πιο ισχυρά είναι εκείνα από την οπτική του ίδιου ως θρησκευόμενου Εβραίου: η αποδοχή εκ μέρους του της εξ αποκαλύψεως θρησκείας του μπορεί μάλλον να συνδυαστεί με την δέσμευση στη φιλελεύθερη ηθικότητα (και με την υποστήριξη μιας πλουραλιστικής άποψης για την θρησκεία). Άλλου όμως, παραδέχεται ότι ιστορικά έχουν υπάρξει εντάσεις μεταξύ θρησκευτικών ομάδων, ως απόρροια εκατέρωθεν παρεξήγησης ή παρανόησης της ταυτότητας και της διδασκαλίας του Άλλου.⁸ Αν και ο Φλαϊσάκερ χρησιμοποιεί αυτά τα επιχειρήματα, για να δείξει ότι ιστορικά οι παραδοσιακές θρησκείες αλληλοδιδάσκονται, τα παραδείγματά του είναι επιλεκτικά μετριοπαθή.

Για να καταλήξω, το βιβλίο αυτό γράφτηκε το 2015, επομένως έχει το ελαφρυντικό της αδυναμίας πρόβλεψης της κοσμοϊστορικής εισόδου του Covid-19 στη ζωή μας. Πρεσβεύει ένα όραμα ευγενικό, ίσως και άγιο θα πουν κάποιοι, που όμως αδυνατεί να λάβει σάρκα και οστά, κι ας μεταφερόμασταν χρονικά σε μια προ ή μετά Covid εποχή. Ακόμη όμως κι αν παραδεχόμασταν ότι η βούληση για ισχύ είναι ο κύριος του κόσμου τούτου, το βιβλίο αυτό αποτελεί υπόδειγμα μαθητείας

Αιθίοπες; Έβγαλα, βέβαια, εσάς από την Λίγυπτο, αλλά έβγαλα και τους Φιλισταίους από την Κρήτη και τους Αραμαίους από την Κηρη» (Αμ: 9:7 - μτφρ. Βιβλικής Εταιρείας).

⁸ Fleischacker, σ. 295.

⁹ Ο.π., σ. 299-300.

στον Άλλο. Οι πολύπλευρες γνώσεις του Φλαισάκερ σε θρησκειολογικά και θεολογικά ζητήματα πολύ πέρα από τις «αβρααμικές» θρησκείες, αλλά και η διακριτική, ειλικρινής, και βαθειά κατάθεση της θρησκευτικής του πίστης στον ιουδαϊσμό (με όλες τις αγωνίες και τις ευλογίες που αυτή συνεπάγεται), συνεπάρνει τον κάθε σκεπτόμενο και ελεύθερα πιστό της όποιας παραδοσιακής θρησκευτικής παράδοσης.

Μια οπωσδήποτε σημαντική προσφορά από τις εκδόσεις «Άρτος Ζωής», με καθοριστική την συμβολή του μεταφραστή Διονύση Δρόσου, ο οποίος εμπλουτίζει σχεδόν σε κάθε σελίδα άγνωστες πλην απαραίτητες φιλοσοφικές, θεολογικές ή θρησκειολογικές έννοιες και πρόσωπα.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ

Αλήθεια και Δικαιοσύνη στον Φ. Ντοστογιέφσκι και τη Σ. Βέιλ
Δύο βιβλία κατά του «δικαιώματος» στο άδικο

Πρόλογος

«Το όνειρο ενός γελοίου» πλάι στο «Πρόσωπο και το ιερό», των Φίοντορ Ντοστογιέφσκι και Σίμον Βέιλ αντίστοιχα, ανοίγουν ένα πέρασμα στη «βουβή κραυγή» του δυστυχισμένου ανθρώπου, να ακουστεί μέσα από τις σελίδες των πολεμικών τους έργων. Θα κυνηγήσουν με κάθε τους λέξη το «δικαίωμα» που στρέφεται ενάντια στην αγάπη – της δύναμης που στρέφεται ενάντια στον αδύναμο, του «δικαιώματος» να μη λυπάμαι ένα παιδί με ελεεινά παπουτσάκια.¹ Στο αβοήθητο αυτό μικρό κορίτσι και στον γελοίο άνθρωπο θα προσφέρουν τη φωτισμένη από τον ουρανό,² από το όνειρο, «δικαιοσύνη». Τίποτε παλιό δε θα βρούμε σε εκείνον που την ονειρεύτηκε, γιατί έτσι που το όνειρο αναμετριέται με τον ήλιο η ψυχή νεοφύτιστη πλέον μπορεί να αγαπήσει. Ο Γελοίος του Ντοστογιέφσκι έχει μάθει πλέον να αγαπάει «Και θα πάγω, θα πάγω να κηρύξω», αναφωνεί στο τέλος, σαν κάποιος απόστολος της αγάπης. Και αποστολή του: να αγαπήσουμε κι εμείς

¹ Φίοντορ Ντοστογιέφσκι, *Το όνειρο ενός γελοίου*, μτφρ. Γιώργος Σημηριώτης, Εκδόσεις Ερατώ, Αθήνα 2013, σ. 26-27.

² Simone Weil, *Το πρόσωπο και το ιερό*, μτφρ. Σταύρος Ζουμπουλάκης, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2018, σ. 30.